

JOZEF FRIDRIH ŠELING

(1775–1854)

sistematizacija Šelingovih dela

- Problem sistematizacije Šelingovih dela:
 - neki tumači govore o dve faze razvoja njegove misli
 - drugi i o više, pa i čitavih šest osobnih faza:
 1. potpuna vezanost za Fihtea
 2. filozofija prirode
 3. estetički idealizam
 4. **apsolutni idealizam**
 5. filozofija slobode
 6. filozofija mitologije i objave
- Kritika Fihteovog *Ja, koje je progutalo stvar, tj. prirodu*
- Neophodno je:
 - uspostaviti suštinsku vezu između ja i prirode
 - vratiti važnost prirodi
- Umesto subjektivnog, predlaže **objektivni idealizam**

filozofija prirode i transcendentalni idealizam

- **Subjekt i objekt su istovetni u apsolutu**, (a ne u apsolutnom subjektu)
- Subjekt i objekt protivrečnim samorazvijanjem se: odvajaju i suprotstavljaju
- Filozofija treba da bude sistem celokupnog znanja i da izloži:
 - **prirodnu problematiku**
 - **transcendentalnu problematiku** (kao dinamičnu istoriju samosvesti, koja mora da rezultuje u pojmljenom podudaranju svesti i predmeta)
- Na svakoj se strani mora potražiti ono drugo, ni filozofija prirode ni transcendentalni idealizam ne čine (svaki za sebe) celovit sistem istine, jer:
 - **filozofija prirode: polazi od pojma objekta i dokazuje njegovu nezavisnost od subjekta**
 - **transcendentalni idealizam: polazi od pojam subjekta i nastoji da dokaže kako subjekt uslovljava i određuje objekt**

filozofija prirode

- Filozofija prirode pokazuje **pretvaranje**:
 - **prirode u inteligenciju**
 - **prirodnih nauka u filozofiju prirode**
- Priroda:
 - nije celina statičkih mehanizama
 - je **dinamički svrhoviti proces** (i u celini i u svim svojim delovima) dveju suprotnih sila: pozitivne i negativne (*zakon polariteta*)
 - u mehanici: atrakcija i repulzija
 - u elektro-magnetizmu: pozitivni i negativni pol
 - u fiziologiji: iritabilnost i senzibilnost
- Protivdelovanje ovih sila vodi u njihovo jedinstvo (*cointidentia oppositorum*) – **zajedničku osnovu organske i neorganske prirode**
- Postoje:
 - **opšta priroda**, odnosno svetski duh ili **vidljivi duh**
 - **duh, koji je nevidljiva priroda**

transcendentalna filozofija

- Pred njom je dvostruki zadatak:
 1. **teorijski zadatak** – da razume kretanje svesti do saznanja objekta
 2. **praktički zadatak** – da razume objektivne proizvode duha (pravo, državu, istoriju, religiju, umetnost)
- Refleksija svesti na svoju sopstvenu delatnost – **samosaznanje svesti**
- Šeling i Kant:
 - kao i kod Kanta, osim teorijske i praktičke filozofije dodaje se treći član: *filozofiju prirodnih svrha* – **teleologija**, koja svoj kraj ima u filozofiji umetnosti
 - za razliku od Kanta, ovde se jaz 1. i 2. člana prevazilazi **dinamikom napredovanja** transcendentalnog saznanja
- Na taj način se **ukida razumsko stanovište**:
osećaj – produktivni opažaj – refleksija – apsolutna apstrakcija – praktički apsolutni akt volje
- **U osnovi empirijskog samorazvijanja svesti jeste sopstvena apsolutnost svesti**

intelektualni opažaj

- Umetnost je iznad filozofije, jer:
 - najviši akt uma nije ni saznavni ni praktički nego **estetski akt**
 - može da **učini očitom izvornu stvarnost apsolutnog identiteta** bez zakučastih filozofskih posredovanja
- Posebno: slučajno, nestvarno, neistinito
- Opšte: prazno, beživotno
- Ideja je u umetnosti data kroz fantaziju
- **Intelektualno opažanje jeste jedno znanje koje se sastoji u proizvođenju svoga objekta**

apsolutna sloboda

- Čulno opažanje razlikuje:
 - samo opažanje
 - ono što se opaža
- **Intelektualno opažanje:**
 - je organ sveg transcendentnog mišljenja
 - je uopšte akt čiste samosvesti
 - za svoju sadržinu ima apsolut, boga, tj. **apsolutnu indiferenciju subjektivnog i objektivnog**
- 1. Moj realitet (Ja) iščezava u beskonačnom realitetu (apsolutno Ja)
- 2. On reprodukuje sa svešću i slobodom ono što nesvesna inteligencija (priroda) izvorno i nužno produkuje
- 3. Zato se prvi saznajni akt može da uporedi s estetskim stvaralačkim aktom
- Filozofija se odnosi prema umetnosti kao um prema organizmu: tek **putem umetnosti filozofija postaje neposredno objektivna**

filozofija i umetnost

„Umetnost je čudo koje bi nas, da je samo ijedanput egzistirala, moralo uveriti u apsolutni realitet onog najvišeg.“

- Umetnost je iznad filozofije, jer:
 - najviši akt uma nije ni saznajni ni praktički nego **estetski akt**
 - može da učini očitom izvornu stvarnost apsolutnog identiteta, bez zakučastih filozofskih posredovanja
- Posebno je: slučajno, nestvarno, neistinito Opšte je: prazno, beživotno
- Ideja je u umetnosti data kroz fantaziju
- **Intelektualno opažanje** je jedno znanje koje se sastoji u **proizvođenju svoga objekta**
- **Čulno opažanje** razlikuje:

<ul style="list-style-type: none"> – samo opažanje – ono što se opaža 	Intelektualno opažanje: <ul style="list-style-type: none"> – je organ sveg transcendentalnog mišljenja – je uopšte akt čiste samosvesti – kao svoju sadržinu ima apsolut, boga, tj. apsolutnu indiferencija subjektivnog i objektivnog
---	---
- 1. Moj realitet (Ja) iščezava u beskonačnom realitetu (apsolutno Ja)
- 2. On reprodukuje sa svešću i slobodom ono što nesvesna inteligencija (priroda) izvorno i nužno produkuje
- 3. Zato se prvi saznajni akt može da uporedi s estetskim stvaralačkim aktom
- Filozofija se odnosi prema umetnosti kao um prema organizmu: tek **putem umetnosti filozofija postaje neposredno objektivna**

GEORG VILHELM FRIDRIH HEGEL

(1770-1831)

fenomenologija duha

- Ovo delo zamišljeno je kao uvod u svoj sistem, ali je u njemu ipak realizovan veliki deo budućeg sistema
- Napisano je s namerom da se ljudski razum povede:
 - od carstva svakodnevnog iskustva
 - do carstva stvarnog filozofskog saznanja, do apsolutne istine, tj. **do saznanja procesa sveta kao duha**
- **Svet u stvarnosti nije onakav kakvim izgleda, nego onakav kakvim ga filozofija shvata**
 1. Počinje se sa iskustvom obične svesti u svakodnevnom životu
 2. Pokazuje se da ovaj (kao i svaki drugi) vid iskustva sadrži elemente:
 - a) koji **potkopavaju njegovo poverenje** u sopstvenu sposobnost da opazi stvarno
 - b) koji ga gone da u traganju **pređe na još više načine razumevanja**

samoprotivrečnost kretanja svesti

- Napredak prema ovim višim načinima jeste, tako, **unutrašnji proces samog iskustva** i nije proizveden spolja
- Ako čovek obrati **punu pažnju** na rezultate svoga iskustva, napustiće jedan tip saznanja i poći ka drugome usled suprotnosti u koje se svest sama zaplela:

čulna izvesnost – opažanje – razumevanje – samoizvesnost
- Fenomenologija je *imanentna povest ljudskog iskustva*
- To više nije iskustvo zdravog razuma, već iskustvo u kome je **sigurnost u razum već poljuljana** zbog osećaja da ono ne poseduje punu istinu
- Čitalac *Fenomenologije* već mora obitavati u **elementu filozofije**

identitet subjekta i objekta

- Činilac koji određuje tok toga iskustva je **promenljivi odnos između svesti i njenih predmeta**
- Ako se subjekt koji filozofira drži uz svoje predmete i dozvoljava da ih njihovo značenje vodi, otkriće promenu kojom se njihov oblik i njihov odnos prema subjektu menjaju
- Kada iskustvo počinje:
 - **predmet** izgleda kao:
 - čvrsti entitet
 - nezavisan od svesti
 - **subjekt i predmet** izgledaju:
 - jedan drugome strani
- Međutim, proces saznanja otkriva da to dvoje ne stoje u izolaciji: postaje jasno da **predmet dobija svoju objektivnost od subjekta**

samosvest i stvarnost

- **Stvarno** (što ga svet aktualno sadrži u beskonačnom toku oseta i opažaja) je opštost koja se ne može svesti na objektivne elemente slobodne od subjekta (kvalitet, stvar, sila, zakon)
- Stvarni predmet uspostavljen je intelektualnom delatnošću subjekta
- **Subjekt otkriva da sam stoji iza predmeta**: svet postaje stvaran samo pomoću poimajuće sile svesti
- Ovo je samo ponavljanje teze transcendentalnog idealizma
 - to je istina samo za filozofirajuće subjekte
 - ali još ne istina objavljena u objektivnom svetu
- Zato treba ići dalje: **samosvest** mora da:
 - **pokaže da je ona istinska stvarnost**
 - **aktualno učini svet svojim slobodnim ostvarenjem**

negativitet subjekta

- Subjektat je *apsolutni negativitet*:
 - on ima silu da negira *svako dato stanje* i
 - da ga učini svojim *sopstvenim svesnim delom*
- Ovo nije samo sazajno-teorijska delatnost i ne može se nastaviti samo unutar procesa saznanja
- Taj proces ne može se odvojiti od istorijske borbe između čoveka i njegovog sveta, borbe koja je sama po sebi sastavni deo puta ka istini i istine same
- Subjekt mora učiniti svet svojim vlastitim delom ako sebe želi priznati za jedinu stvarnost
- Proces saznanja postaje *proces istorije*
- Svet (stvarnost) pokazuje se kao delo subjekta

svest kao objektivno događanje

- Samosvest se prenosi u borbu na život i smrt između pojedinaca
- Povezuje se:
 - sazajno-teorijski proces samosvesti (od čulne izvesnosti do uma)
 - istorijski proces čovečanstva (od kmetstva do slobode)
- **Načini ili oblici svesti javljaju se kao objektivne istorijske stvarnosti, stanja sveta**
- Stalno prelaženje od filozofske ka istorijskoj analizi ima svrhu da verifikuje i pokaže istorijski karakter temeljnih filozofskih pojmova
- Svaki oblik svesti koji se javlja u imanentnom napretku saznanja kristališe se kao **život jedne date istorijske epohe** (od polisa do francuske revolucije)
- Država stvorena revolucijom:
 - promenila je spoljašnji oblik objektivnog sveta, učinivši ga sredstvom subjekta
 - ali nije postigla subjektovu bitnu slobodu
- Zato se **ostvarivanje istinske slobode prenosi**:
 - sa plana istorije (čiji je nosilac razvoja Francuska)
 - **u unutrašnje carstvo duha** (čiji je nosilac razvoja Nemačka)

istorija iskustva svesti

- **Fenomenologija** je nauka o
 - svesti
 - stvarnosti
- **Svest je samo pojavljivanje duha**
- Fenomenologija je **istorija iskustva svesti**
- Stepni uzdignuća **izvesnosti** do istine su:
 - *svest uopšte* (koja ima neki predmet kao takav)
 - *samosvest* (za koju je predmet Ja)
 - *um, pojam duha* (jedinstvo svesti i samosvesti)

dijalektika napredovanja saznanja

- Saznanje počinje kada filozofija **razori iskustvo svakodnevnog života**
- 1. **Predmet iskustva** se prvo javlja kao stvaran i čini se kao da postoji po sebi
- 2. **Analizom** uviđamo da ono što čulna izvesnost zadržava kao nešto nepromenljivo usred toka utisaka nije predmet već da on postoji ovde i sada
- 3. Oni jedini ostaju stalni u neprestanom menjanju objektivnih podataka, oni postoje kao identični, jer su nešto opšte
- 4. Suprotno očekivanju, istina čulne izvesnosti nije pojedinačni predmet nego opštost
- 5. Ležište opštosti je subjekt, a ne predmet: Opštost postoji u saznanju koje je smatrano nebitnim činiocem: **Predmet ne postoji po sebi već zato što ga ja sazajem**
- 6. Dalja **analiza** otkriva da „**ja**“ prolazi kroz isti dijalektički proces kao predmet i da pokazuje da je ono nešto opšte (opšte „ja“)
- 7. Čulno iskustvo tako otkriva da istina nije ni kod njegovog posebnog predmeta ni kod pojedinačnog ja
- 8. **Istina je rezultat dvostrukog procesa negacije:**
 - negacije postojanja predmeta po sebi
 - negacije pojedinačnog ja, time što se istina pomiče prema opštem ja

razvoj svesti

- **Objektivnost** je tako:
 - dvaput posredovana (konstruisana svešču)
 - i od sada ostaje vezana za svest
- **Razvoj objektivnog sveta se postepeno prepliće sa razvojem svesti:**
samo iskustvo prelazi u više načine saznanja koji teže opštosti
(čulna izvesnost pretvara se u opažaj)
- Složenim i protivrečnim kretanjem **svest se uzdiže:**
 - do **samosvesti**
 - i dalje do **apsolutnog duha**, koji se ispoljava kao:
 - um (umna svest)
 - duh (moral)
 - umetnost
 - religija
 - apsolutno znanje (filozofija)
- To je proces u vremenu i put kojim:
 - ide **svaki pojedinac** od obične do filozofske svesti
 - se odvija **istorijsko samokretanje duha**
- Samorazvitak svesti u njenom odnosu prema svetu je nužno skraćeni proces koji se ograničava na važnije tačke razvojne linije ljudskog roda

ČULNA IZVESNOST – OPAŽAJ – RAZUM – SAMOSVEST – UM

logika kao onto-logika

- **Subjekt doslovno sačinjava objektivni svet:** svaka stvarnost je ostvarenje, razvoj subjekta
- **Mišljenje odgovara stvarnosti samo utoliko što je preobražava shvatajući njeno protivrečno ustrojstvo: izvornost subjekt-objekt**
- Subjekt označava:
 - saznajno-teorijsko ja ili svest
 - način postojanja jednog jedinstva koje se razvija u antagonističkom procesu, tj. otkrivanjem svojih unutrašnjih protivrečnosti

Primer:

 - kamen postoji (materijalno)
 - biljka postoji i razvija se (živo)
 - čovek postoji, razvija se i shvata svoj razvoj (umsko)
- **Um i sloboda se međusobno pretpostavljaju:**
 - čovek je jedini u stanju da preoblikuje svoj život
 - zahvaljujući tome što poseduje um, čovek je slobodno biće
- Um:
 - postoji samo kroz svoje ostvarenje
 - jeste objektivna sila i objektivna stvarnost
- Svi *načini bića* jesu *načini ostvarenja uma* (načini subjektivnosti)

logika kao onto-logika

- Um je delatan:
 - u životu *individue* (različiti oblici svesti dovode do slobode umskog shvatanja)
 - u *istoriji* – Duh (različita razdoblja su različiti stepeni ostvarenje uma)
- Dok god postoji jaz između stvarnog i mogućeg, treba delovati na stvarno i menjati ga, dok ne dođe u sklad sa umom
- **Stvarno:**
 - ne znači sve ono što naprosto postoji
(to je pre pojava (jedna između mnogih mogućnosti))
 - znači **ono što postoji u obliku koji odgovara merilima uma**
- **Stvarno je umno** (*racionalno*) i samo to

logika kao onto-logika

- Ništa što postoji nije istinito u svom datom obliku
- Svaka stvar ima da razvije nove uslove i oblike ako hoće da ispuni svoje mogućnosti
- Egzistencija stvari je u osnovi negativna:
 - sve stvari postoje nezavisno od svoje istine i u traganju za njom
 - to traganje upravljeno je ka ostvarenju njihovih latentnih mogućnosti
 - čime se ostvaruje napredak tih stvari prema sopstvenoj istini
- Tok napretka, međutim, nije izravan ni postojan
- Svaka stvar sebi protivreči: njena suština protivreči datom stanju egzistencije
- Suština (prava priroda) stvari sili tu stvar da:
 - prekorači stanje egzistencije u kome se nalazi da pređe u druga
 - prestupi granice svoje vlastite posebnosti i stavi se u sveopšti odnos prema drugim stvarima
 - što će naposljetku odvesti do opšteg kao istinskog oblika stvarnosti

logika kao onto-logika

- Logički oblik opštega je **pojam**
- **Istina i bit stvari žive u njihovom pojmu**
- Pojam je:
 - **ideja koja izražava suštinu stvari** (nasuprot raznolikosti pojavnog postojanja stvari)
 - **opštost** (a sve što postoji je posebnost)
 - i opštost postoji
 - i to još potpunije nego posebnost
 - ona čak stvara pojedinačnu egzistenciju
(Biti čovek ili biti životinja je preduslov njihove pojedinačnosti)
 - nešto prema čemu se sve meri i vrednuje
- Stvaranje pojma:
 - nije proizvoljan čin mišljenja
 - nije tek apstrakcija
 - sledi samo kretanje stvarnosti
 - je povesni proces (a opštost povesni činilac)
- Dijalektički pojam podrazumeva i uključuje materijalni proces

logika kao onto-logika

- **Pojam** neke stvari je opšte koje je:
 - *imanentno* toj stvari (jer sadržava i čuva njene prave mogućnosti)
 - *konkretno* (jer ne postoji izvan posebnoga, nego se ostvaruje samo u totalitetu posebnosti)
- **Pojava je suština u egzistenciji**
- Logika se bavi suštinama, a ontologija – bićem kao bićem
- **Onto-logika se bavi bitkom kao saznanjem mišljenja o sebi samom**
 - Slična zamisao postoji kod:
 - Aristotela (ali njegovo mišljenje mišljenja (bog) ne poznaje svet, zbog čega se zapostavlja bogatstvo empirijskog)
 - Parmenida (ali, nakon postavljanja identiteta između mišljenja i bića, on prepušta empiriju prividu i mnjenju).

logika kao onto-logika

- Božanska osnova svega postojećeg jeste u osobitom **carstvu svih pojmova**
- Jedan **ukupni večni smisao** vlada svime i on sadrži i skriva svaki pojedinačni smisao, a **večna apsolutna ideja** ili um trajni je **sadržaj** koji:
 - **prožima sve pojave**
 - **iskazuje sam supstancijalitet sveta**
- **Logos** je:
 - **izvor**
 - **osnova**
 - **sadržaj bitka**
- Kao što bitak ne može biti alogičan, iracionalan tako ni **logos** ne može biti drugačije struktuiran no što je **sam bitak**:
ono što je umno stvarno je, a što je stvarno – umno je
- **Um** kao sistem svih pojmova jeste, kao večna mogućnost, **temelj svakom stvarnom postojanju**
- **Naš svestan um** predstavlja **razabiranje tog predušnog večnog uma**

logika kao onto-logika

- **Pojam čistog bitka:**
 - najopštiji
 - najneodređeniji (bez sadržaja)
 - čisto ništa
- Ali ništa, ukoliko je **predmet mišljenja**, opet je nešto
- Jedinstvo bitka i nebitka, njihov prelaz jednog u drugi, jeste **nastajanje**
- Nešto što postaje:
 - nije još ono što će postati
 - u isto vreme jeste to ukoliko to postaje (jedno → drugo)
- Iz pojma bitka sledi pojam **kvaliteta**, iz kvaliteta – **kvantiteta**...
- Tako se **sav sadržaj iskustva izvodi iz čistog mišljenja**

logika kao onto-logika

SAZNANJE

– gnoseologija

otkriva

ZAKON

– logika

u

POJAVAMA

– ontologija

- **Ideja = sveukupna stvarnost:** različita stanja sveta (stupnjevi stvarnosti) samo su različiti stupnjevi samokretanja ideje
- 1. **Logika** je nauka o **ideji u apstraktnom elementu mišljenja**
- 2. **U prirodi** ideja postoji konkretno u otuđenom stanju „drugobitka“
- 3. **Filozofija duha** obuhvata ideju koja se ponovo vraća samoj sebi i postaje svesna sebe

filozofija istorije

- **Samorazvoj ideje** zbiva se i **logički** i **istorijski**
- **Dijalektika** je metoda zahvatanja živog, pokretnog i borbenog događanja
- **Istorija** je jedinstveni proces u kome ispod prividnih slučajnosti vladaju zakoni
- **Priroda** i **duh** su **konkretni oblici postojanja ideje**, ali samo duh ima istoriju
- Istorija počinje ukidanjem prirode od strane samooslobođenog duha
- **Um vlada svetom**, ali njegova vlast gotovo da nije vidljiva – „**lukavstvo uma**“
- Sve se zbiva po planu uma, tj. ostvaruje se napredak svesti o slobodi
- Krajnji cilj je **potpuna sloboda**, odnosno **samosvest** – kraj istorije

filozofija istorije

- Hegel razlikuje tri osnovna istorijska razdoblja:
 - a) **Drevni Istočni narodi** (Kine, Indije itd.) još nisu znali da je duh ili čovek kao takav po sebi slobodan, zbog čega ljudi i nisu bili slobodni, već je to **samo jedan bio slobodan** (koji, usled toga i nije bio istinski slobodan, već samovoljan)
 - b) **Grci i Rimljani** su znali da su **neki slobodni**, ali ne i čovek kao takav, nego su mnogi ljudi smatrani robovima
 - c) **Germanski narodi** su zahvaljujući reformaciji stekli svest o tome da je **čovek slobodan kao takav**, čime su dostigli krajnji cilj društvenog razvitka
- **Teodiceja** (opravdanje postojanja zla u svetu) objašnjava se celokupnim istorijskim događanjem: **sve što se dogodilo** ne samo da nije bez boga, već **je u suštini božije delo**
- **Istorijski razvoj** ima:
 - cilj u **državi uma, u kojoj se ostvaruje sloboda**
 - oruđe u **velikim ljudima i duhu naroda**

praktična filozofija

Objektivni duh jeste ostvarenje slobodne volje, a država ostvarenje moralno-pravnog poretka

1. Apstraktno ili formalno pravo

- priznaje samo slobodu privatnog vlasništva
- ostvaruje se preko odnosa *pravnih osoba* (koje još nisu subjekti)
- osniva se na „nedodirljivom“ društvenom ugovoru
 - preko kojeg se raspoznaju: neprava, prekršaji i zločini
 - prema kojima se izvršava kazna kao odmazda (da bi se zločinac potvrdio kao ličnost)

2. Moralnost

- čovek se pojavljuje kao subjekt, tj. od spoljašnjih stvari okreće se u sebe samoga, uzima sebe za predmet zbog čega može da bude samosvestan
- pravo na sopstveno, intimno uverenje – savest
- priznavanje forme uverenja, ali ne i njegovog sadržaja

3. Običajnost

- a) porodica (brak, uslovi postojanja, vaspitanje dece)
- b) građansko društvo (odnos privatnih vlasnika stvara ekonomski sukob, tj. stanje nužnosti ili zavisnosti svih od svih, zbog čega spoljašnja država pridolazi kao sredstvo održanja ekonomske mehanike (razumska ili pravna država))
- c) država (kao područje realne slobode, tj. opšte volje predstavlja jedinstvo pojedinačnih i opštih interesa, društvene i individualne slobode kao umnost)

filozofija apsolutnog duha

- **Svet duha jeste spekulativno-dijalektički proces vraćanja duha iz:**
 - drugobitka (prirode)
 - svog subjektivnog oblika
 - svog objektivnog oblika**u vlastitu apsolutnost**

apsolutni duh		
vid	forma	sadržaj
umetnost	čulno saznanje	istina (otkrivanje Apsolutnog)
religija	predstava	
filozofija	pojam	

apsolutni duh: umetnost

- Umetnost je **čulni oblik istine**
- Ona predstavlja **najniži oblik samoostvarenja** apsolutnog duha
- Po svojoj suštini ona je privid, ali **privid ideje**, te je superiorna u odnosu na prirodu)
- **Lepo** je **umetničko ostvarenje ideje (duha) u čulnom materijalu**:
 - prirodno lepo je samo refleks umetnički lepog
 - umetnost može da ima i svoju **sopstvenu istoriju**, koja se deli u tri perioda:
 - a) simbolička umetnost** (orijentalne umetnosti; dominacija građe; najjasnije se ispoljava u **arhitekturi**)
 - b) klasična umetnost** (helenska umetnost; ideja i građa su u ravnoteži; postignut je ideal lepote; najjasnije se ispoljava u **plastici**)
 - c) romantička umetnost** (ideja potpuno dominira; potpuni trijumf subjektivnosti; najjasnije se ispoljava **slikarstvu, muzici i poeziji**)
- **Umetnost doživljava svoj kraj**:
 - iako ne prestaje njena realna produkcija
 - ona **gubi svoj društveni značaj**

apsolutni duh: religija

- Religija je **predstavni oblik istine**
- Filozofski bog je čisto mišljenje
- **Istorija religije** jeste **proces narastajućeg predstavljanja boga**:
 - a) **prirodna religija**
 - Istočnjaci: bog kao **apsolutna prirodna moć** pred kojom je čovek ništavan
 - b) **religija duhovnog inividualiteta**
 - Jevreji: bog kao **moć i mudrost**
 - Heleni: bog kao **lepota**
 - Rimljani: bog kao **utilitarnost**
 - c) **religija otkrovenja (apsolutna religija)**
 - Hrišćani: bog (bogočovek Isus) kao **duhovni princip**

apsolutni duh: filozofija

- Filozofija je **pojmovni oblik istine**
- Duh:
 - **samog sebe misli** (mišljenje kao mišljenje mišljenja)
 - **zna sebe kao ono apsolutno**
- To je **spekulativno-dijalektički** i **povesni proces** – **istorija filozofije**
- Hegel kao utemeljivač discipline istorije filozofije
- Nauka logike je istorija filozofije oslobođena vlastite vremenske dimenzije

ključ Hegelove dijalektike: posredovanje

„Prirodne stvari postoje samo neposredno i jedanput, međutim, čovek kao duh udvostručava se, jer on pre svega postoji kao i prirodne stvari, a osim toga postoji isto tako za sebe, sebe opaža, predstavlja sebe, misli i, samo blagodareći tome svome delotvornom samostalnom biću, on je duh. Ovu svest po sebi čovek zadobija na dva načina: na prvom mestu teorijski, ukoliko on u unutrašnjosti mora da učini sama sebe svesnim sebe, onoga što se u ljudskoj duši pokreće, onoga što u njoj previre i niče, i uopšte on ima sebe da posmatra, da predstavlja, da fiksira ono što misao ocenjuje kao suštinu, i da raspoznaje jedino sama sebe u onome što je izazvano iz njega samoga, kao i u onome što je dobijeno spolja.

Na drugom mestu čovek putem praktične delatnosti postaje samostalan, jer on gaji težnju da u onome što mu je neposredno dato, što za nj postoji spolja, proizvede samo sebe i da u njemu isto tako raspozna sama sebe. Taj cilj on postiže putem preinačavanja spoljašnjih stvari, kojima na taj način utiskuje pečat svoje unutrašnjosti i, posle toga, u njima ponovo nalazi svoje vlastite odredbe. Čovek to čini da bi kao slobodan subjekt uklonio takođe sa spoljašnjeg sveta ono što je na njemu neobradivo i čudno, i da bi u obliku stvari uživao samo spoljašnji realitet sama sebe.“

VEŽBE

Fenomenologija duha, str. 3.

Pravi oblik u kome istina egzistira može biti jedino njen naučni sistem. Zadatak koji sam sebi postavio jeste da saradujem na tome da se filozofija približi formi nauke – cilju da bude u stanju da odbaci svoje ime ljubav prema znanju i da predstavlja stvarno znanje.

- Zahtev za filozofijom kao celovitim znanjem: potreba objašnjenja celokupne stvarnosti – koja će da se ispostavi kao stvarnost duha
- Istina van naučnog sistema nije istina samosvesti: da bi svest sve razumela ona mora da postane svesna svega pa i sebe same
- Razumska filozofija (Kant) još ne uviđa da su transcendentalni uslovi znanja konstitutivni za stvarnost kao takvu, pa joj preostaje “nedohvatnost stvari po sebi”
- Pojam filozofije kao “ljubavi prema mudrosti” ukazuje na konačnu nedohvatnost krajnjeg znanja, a ovde je reč o apsolutnom znanju

Da ono što je istinito jeste stvarno samo kao sistem, ili da je supstancija u suštini subjekat, to je izraženo u onoj predstavi koja iskazuje ono što je apsolutno kao *duh*, – taj najuzvišeniji pojam, a koji pripada novijem vremenu i njegovoj religiji.

Jedino ono što je duhovno jeste stvarno...

- Stvarno, što ga svet aktualno sadrži u beskonačnom toku oseta i opažaja, je opštost koja se ne može svesti na objektivne elemente slobodne od subjekta (kvalitet, stvar, sila, zakon)
- Stvarni predmet uspostavljen je intelektualnom delatnošću subjekta
- Subjekt otkriva da sam stoji iza predmeta, da svet postaje stvaran samo pomoću poimajuće sile svesti
- Ovo je samo ponavljanje teze transcendentnog idealizma
 - to je istina samo za filozofirajuće subjekte
 - ali još ne istina objavljena u objektivnom svetu
- Zato treba ići dalje: samosvest mora da:
 - pokaže da je ona istinska stvarnost
 - aktualno učini svet svojim slobodnim *ostvarenjem*

Fenomenologija duha, str. 11.

Istinito jeste celina. Celina pak jeste ona suština koja se završava putem svoga razvoja. O apsolutnom treba reći da ono suštinski predstavlja rezultat, da ono tek na kraju jeste ono što uistinu jeste; i upravo u tome se sastoji njegova priroda, da bude ono što je stvarno, subjekat i samopostajanje.

- Istina je rezultat procesa dijalektičkog razvoja (teza – antiteza – sinteza)
- Celina nije samo skup različitih momenata, već i njihova dinamička povezanost u kojoj oni bivaju postavljeni, međusobno suprotstavljeni i prevaziđeni
- Svet (stvarnost):
 - jeste rezultat samokretanja subjekta
 - on je proizvod samoposredovanja subjekta

Šta je umno, to je zbiljsko; a šta je zbiljsko, to je umno.

- Um je delatan:
 - u životu individue (različiti oblici svesti dovode do slobode umskog shvatanja)
 - u istoriji – Duh (različita razdoblja su različiti stepeni ostvarenje uma)
- Dok god postoji jaz između stvarnog i mogućeg, treba delovati na stvarno i menjati ga, dok ne dođe u sklad sa umom
- „Stvarno“ znači:
 - ne sve ono što naprosto postoji (to je pre pojava (jedna između mnogih mogućnosti)
 - već ono što postoji u obliku koji odgovara merilima uma
- *Stvarno je umno (racionalno) i samo to*

Osnovne crte filozofije prava, str. 12.

Ionako je filozofija, koja sebe naziva tako, izričito izrekla da se samo ono istinito ne može spoznati, nego da je istinito ono za šta svako u običajnosnim predmetima, naročito o državi, upravljanju i ustavu, može dati da se *uzdigne iz njegova srca, duše i oduševljenja.*

- Protiv Kantovog relativizma koji:
 - ideje (čistog uma) shvata tako da:
 - one nemaju nikakvu konstitutivnu vrednost s obzirom na naše (teorijsko) saznanje (koje svoj sadržaj mora dobiti iz iskustva)
 - već samo regulativnu vrednost s obzirom na naše (praktičko) delanje (za koje je dostatna zamislivost njihovog realiteta)
 - “stvar po sebi” drži nedohvatnom
 - načelima praktičkog uma nije u stanju da obezbedi teorijsku verifikaciju, već samo praktičku upotrebljivost, zbog čega ona ostaju na nivou subjektivne moralnosti i ne mogu da se uzdignu do države
- *Objektivni duh jeste ostvarenje slobodne volje, a država ostvarenje moralno-pravnog poretka*
- Država je krajnji oblik objektiviranja duha (apstraktno pravo, moralnost) u običajnosti (porodica, građansko društvo)

Kao što se ovde prethodno istakla razlika u pogledu hrišćanskoga principa samosvesti, slobode, tako ona bitno postoji i u pogledu principa slobode uopšte. Svetska je povest napredovanje u svesti o slobodi – napredovanje koje imamo da spoznamo u njegovoj nužnosti.

Time, što sam uopšteno rekao o razlici znanja o slobodi, i to pre svega u formi, da su istočnjaci znali samo to da je jedan slobodan, grčki i rimski svet pak, da je nekolicina slobodna, dok mi znamo da su po sebi slobodni svi ljudi, tj. da je čovek kao čovek slobodan – time je ujedno navedena podela svjetske povesti i način na koji ćemo je raspraviti...

No da je ta sloboda, kao što je navedeno, sama još neodređena reč s beskonačno mnogo značenja, da ona, budući da je ono najviše, dovodi sa sobom beskonačno mnogo nespোরазумака, zabuna i zabluda, obuhvatajući u sebi sva moguća preterivanja, to je nešto, što se nikada nije bolje znalo i iskusilo nego u sadašnje vreme.

- Istorija kao napredovanje u svesti o slobodi: antički svet, hrišćanstvo i reformacija
- Započinjanje prve rasprave o toku istorije
- Krajnji cilj istorijskog razvoja je potpuna sloboda, odnosno samosvest – kraj istorije
- Istorija je jedinstveni proces u kome ispod prividnih slučajnosti vladaju zakoni – lukavstvo uma
- Sloboda se u potpunosti ostvaruje tek u državi uma, a oruđe tog razvoja su veliki ljudi i duh naroda